

Michal Kravel-Tovi. **When the State Winks: The Performance of Jewish Conversion in Israel**. New York: Columbia University Press. 2017. 315 pages

מפגשים סביב ספרים

אנתרופולוגיה של מפגשים

תמר כתריאל*

הקריאה בספרה של קרבאל-טובי הייתה עבורי חוויה מעשירה ומרגשת. אני קוראת עם עיפרון ביד, ומצאתי את עצמי מסמנת אינספור נקודות מעוררות מחשבה וניסוחים אלגנטיים. הספר פורש בפנינו את פרויקט הגיור בישראל כמפעל של המדינה ומתחקה אחר הדקויות של התנהלותו בזירות שונות – קורס הגיור, בית הדין הרבני והמקווה. יש בו שילוב נפלא של תיאור אתנוגרפי חי ומפורט עם ניתוח אנליטי חד וצלול. הספר העלה בי מחשבות רבות, אך כאן אתעכב רק על מהלכים מרכזיים הנעשים בו, להבנתי, ובאופנים שבהם הם מתכתבים עם גישות אחדות לחקר אינטראקציה חברתית שהזינו את עבודתי על דפוסי תקשורת בישראל. תחום המחקר שלי, אתנוגרפיה של תקשורת, ממוקם בממשק שבין מחקר אנתרופולוגי לחקר התקשורת הלשונית. חלקו השני של הספר, שעוסק בתהליך הגיור כפרפורמנס, רלוונטי במיוחד לתחום זה ולכן אתמקד בו.

ראשית, קרבאל-טובי בוחנת את פרויקט הגיור, שהמדינה מגדירה אותו כמשימה לאומית ושמוכּוּן בעיקר לנשים צעירות בגיל הפריור, כזירה שבה אפשר לבחון את המורכבות ואת הייחודיות של יחסי דת ומדינה בישראל, וזו זירה שבה למדינה יש מעמד של שחקנית ראשית. באמצעות עבודת שדה אתנוגרפית מקיפה בשלוש זירות משלימות שתהליך הגיור מתנהל בהן – הזירה הפדגוגית של קורס הגיור, הזירה השיפוטית של בית הדין הרבני והזירה הריטואלית של המקווה – היא מביאה את קולותיהם של סוכני הגיור מצד אחד ושל המתגיירות מצד שני. כך היא בוחנת איך המדינה, הַגְיוֹן הפעולה שלה והסמכות שהיא מקרינה מיתרגמים לפרקטיקות מקומיות וקונקרטיות של משא ומתן בינאישי במפגשים בין סוכני המדינה ובין המתגיירות. כמו דון הנדלמן (Handelman, 1990) ואחרים, שהתמקדו במה שההיסטוריון מעוז עזריהו (1995) מכנה "פולחני מדינה", גם קרבאל-טובי מדגישה את האמצעים הפרפורמטיביים שבאמצעותם המדינה מקרינה ומנכיחה את סמכותה וערכיה, אך היא עושה זאת באמצעות הדגשת האינטראקציות היומיומיות בין השחקנים בשדה הגיור ולא בהתמקדות בטקסים ממלכתיים. בכך היא תורמת תרומה חשובה הן להבנה האנתרופולוגית של המדינה הן לאתנוגרפיה של תקשורת, תחום מחקר שבמבוא לספרי מילות מפתח (1999) אני מכנה "אנתרופולוגיה של מפגשים". התקת המבט לעבר זירות של מפגש בינאישי שבהן המדינה מתממשת באינטראקציות פנים-אל-פנים הובילה את הכותבת לאמץ גישה דרמטורגית לניתוח המופעים היומיומיים של הצגת העצמי וניהול הרושם של השחקנים

* החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה

בזירות הגיור השונות. היא מראה שסדרת המפגשים הללו, בכיתת הלימוד, בבית הדין ובמקווה, משמשת פלטפורמה למשא ומתן רווי מתחים ופרדוקסים סביב תהליך הגיור. זהו תהליך שבו שותפים מנגנון הכוח המדינתי, סוכני הגיור שרואים בעבודתם שליחות, והמועמדים לגיור, שבחרו ליטול חלק בתהליך הגיור מתוך בחירה שהיא אמנם חופשית אך רוויה בהתלבטות מתמשכת ושזורה במודעות חזקה למידת הכפייה שבו.

שנית, ובהמשך לנקודה הקודמת, אף שניתוח המפגשים ככל אחת מזירות הגיור מעוגן בהכרה ביחסי הכוח שמתקיימים בין נציגי הממסד ובין המועמדות לגיור, קרבאל-טובי נמנעת במוצהר מגישה רדוקציוניסטית שמתמקדת בממד הכוח בלבד. היא מראה כיצד מפגשים אלו נותנים ביטוי לתלות ההדדית בין השחקנים בשדה. המתגיירות זקוקות לאישור המדינה לגבי שייכותן המלאה ללאום היהודי, תהליך ארוך שמסתיים בטקס הקבלה בעקבות הטבילה במקווה. עם זאת, עצם הפניה לגיור מאשרת את מעמדה של המדינה כשומרת הסף וכמקור הסמכות לגבי שייכות לקהילת הלאום היהודית. כך, כשהכותבת מצביעה על תופעות של משטור השיח, כמו למשל מעורבותם של סוכני הגיור בטווייט סיפורן האישי של המתגיירות, היא מדברת לא רק על יחסי כוח אלא גם על שיתוף פעולה. ההתייחסות המשולבת ליחסי כוח ולשיתוף פעולה בניתוח מפגשי פנים-אל-פנים הוא מהלך אנליטי חשוב שמבוסס היטב בספר, באמצעות שילוב הקולות המובאים משדה המחקר. זו התייחסות מרעננת שמוסיפה נדבך חשוב לעבודות שנעשו על משטור השפה בשנים האחרונות, כמו מחקרה רב ההשפעה של הסוציולוגוויסטית הבריטית דבורה קמרון (Cameron, 2000), שכתבה על משטור השפה בזירות של הכלכלה הניאו-ליברלית. באופן שמהדהד את הניתוח של קרבאל-טובי, קמרון מתארת פרקטיקות של *scripting*, שמעצבות את תוכן הדברים (למשל, מה נכלל או לא נכלל בסיפור האישי), לצד פרקטיקות של *styling*, שממטרות את אופני האמירה (למשל, הצגת עצמי ששזורה באמצעי ביטוי שמסמנים מחויבות או כנות). אך הניתוח של קמרון מתמקד רק במערכי הכוח שבתוכם מעוגנת האינטראקציה החברתית שהיא חקרה; הוא איננו מתייחס לרובד הנוסף של תלות הדדית, שקרבאל-טובי מתארת במונחים של הגישה הדרמטורגית של גופמן לחקר החיים החברתיים.

נקודה שלישית מתייחסת למושג מפתח בשדה הגיור ובספר עצמו – מושג הכנות. הדיון של קרבאל-טובי במושג הכנות היה מרתק במיוחד בעיניי, מכיוון שמושג זה היה בשעתו מושג מרכזי במחקרי על הדוגריות כסגנון דיבור צברי (Katriel, 1986). במונחים של ארווינג גופמן (Goffman, 1967), שניתח את חיי החברה כמערכת של טקסים בינאישיים, דיבור דוגרי כרוך, פוטנציאלית לפחות, בפגיעה ב-*face* של הזולת, דהיינו בדימוי העצמי שהוא או היא מציגים במסגרת אינטראקציה נתונה. אי לכך, מופע של דוגריות דורש הסכמה לגבי הצורך והערך שבהפרת כלל היסוד של שמירה הדדית על ה-*face*. לטענתי, ההרשאה להפרה כזאת נובעת מערכים תרבותיים שנקשרים לזהות הצברית, ובתוכם ערך הכנות. הניתוח של קרבאל-טובי, שמראה בצורה בהירה כל כך את הקשר בין ערך הכנות ובין תרבות של אמון (או חשד), חידד לי את העניין עוד יותר. אני חושבת שסוגיית הכנות וגבולותיה רלוונטית בצורה זו או אחרת לכל הקשר של אינטראקציה, גם אם הייתה מרכזית במיוחד בכינון תרבות הדיבור הצברית, אבל הניתוח של קרבאל-טובי מצביע על כך שהעיסוק במושג הכנות בזירת הגיור מקבל משקל מיוחד בהקשרים מוסדיים מסוימים. במקרה הגיור, לאור הדרישה שהגיור לא ייעשה משקולים פרגמטיים, ואפילו לא מן הרצון להשתייך באופן מלא לחברת הרוב

וללאום היהודי, אלא יהיה ביטוי לרגש דתי של ממש, סוכני הגיור והמועמדות לגיור נעים כל הזמן בין דרגות שונות של אמון וחדש. סוכני הגיור מתלבטים ואפילו מתייסרים בשאלת פענוח כוונותיהן של המתגיירות וייחוס דרגת כנות למבעים שלהן. שוב ושוב הם שואלים – להאמין או לא להאמין? ואף פונים לאנתרופולוגית – מה היא אומרת, האם היא מאמינה למתגיירת זו? כך אנו רואים מחד גיסא את סוכני הגיור תרים בקדחתנות אחר אופני ביטוי שהם יכולים לקרוא כעדות לכנותן של המתגיירות, דרכי ביטוי שאמורות לשקף את עולמן הפנימי – את רגשותיהן ועמדותיהן לגבי הדת היהודית, את מידת מחויבותן לתהליך הגיור עצמו, ואת כוונותיהן לגבי אורח חיים עתידי; ומאידך גיסא אנו רואים את מאמציהן של המתגיירות לנכס צורות מבע שיהוו סימנים קריאים (legible signs) בזירת הגיור, ולהשתמש בצורות הללו באופן שלא ייראה מכני או מניפולטיבי. קרבאל-טובי מצביעה על הפרדוקס המוכנה בשאיפה ללמד וללמוד אסטרטגיות של הצגת עצמי שייתפסו כביטוי ספונטני ואתנטי של תהליכי שינוי פנימיים.

ולבסוף, ברצוני להתייחס למודל הקריצות שמציע הספר להבנת תופעות חברתיות. על פי מודל זה, העולם החברתי מכונן באמצעות מראית עין של מופעים פרפורמטיביים שאינם מעוגנים בהכרח בכוונות השחקנים בו. לעיתים, כמו במקרה של זירת הגיור, הם מייצרים עולם של "כאילו" שרווי בסמנים חסרי מסומנים. בסוף הספר מוצעות אפשרויות לחקרי המשך בתחום חקר יחסי דת ומדינה. נראה לי שאפשר להחיל את מודל הקריצות והתלות ההדדית בין המדינה לאזרחיה גם על שדות נוספים. למשל, אחד המורים בקורס לגיור אמר שהוא מתייחס להכנתן של המועמדות למפגש המכריע בבית הדין הרבני כמו להכנה לריאיון עבודה. ואכן, אני חושבת שהמודל המוצע יכול להאיר תהליכים ארגוניים רבים, כמו תהליכי גיוס עובדים. נקודת התחלה לכך אפשר למצוא בספרה האחרון של האנתרופולוגית הלשונית אילנה גרשון (Gershon, 2017), המתחקה אחרי אופני הצגת העצמי של מועמדים לעבודה בהייטק. מחקרה של גרשון אינו מעוגן במודל הדרמטורגי של גופמן, אבל כמו קרבאל-טובי, גרשון מדברת על ביזור הפעולה הפרפורמטיבית של הצגת העצמי. בזירת הגיור הצגת העצמי של המועמדת נטוויית, בין השאר, מעדותם של כמה סוכני גיור שהיו איתה במגע במהלך התהליך, כגון המורים בקורס הגיור, המשפחה המאמצת וגבאי בית הכנסת, ואילו במקרה של מועמדים לעבודה בשדה ההייטק הצגת העצמי מבזזת בין פלטפורמות דיגיטליות שונות, כמו לינקדאין ופייסבוק, שכל אחת מהן מייצרת סימנים קריאים מסוגים שונים לגבי האיכויות האישיות של מחפשי העבודה. נראה לי שיש לא מעט קריצות בכל התהליך הזה, ומעניין לבחון גם שדה זה לאור ההמשגות והתוכנות שקרבאל-טובי מציעה בספרה. גם השדה האקדמי ראוי למחקר דרמטורגי במונחים אלו, והלוואי ותימצא לו חוקרת משובחת כמו קרבאל-טובי.

מקורות

- כתריאל, תמר (1999). *מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל*. חיפה: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.
- עזריהו, מעוז (1995). *פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים*. שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון.

- Cameron, Deborah (2000). *Good to talk? Living and working in a communication culture*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Gershon, Ilana (2017). *Down and out in the new economy: How people find (or don't find) work today*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goffman, Erving (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Doubleday.
- Handelman, Don (1990). *Models and mirrors: Towards an anthropology of public events*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katriel, Tamar (1986). *Talking straight: Dugri speech in Israeli Sabra culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

מסכות כשרות

חיים חזן*

לכאורה לפנינו מחקר על יחסי דת ומדינה, בירוקרטיה ופרט, זהות וזרות, אזרחות והגירה, יהדות וישראליות. אך למעשה, מעבר לכל אלה, שאמנם גודשים את הספר, זוהי אבן דרך, שלא לומר פריצת דרך, להבנת מופעיו ופעולתו של אותו גוף אמורפי אך מוצק, יציב אך דינמי, רופס אך עוצמתי – המדינה. לגוף המטאפורי הזה יש בשפת היומיום, וגם בעגה האקדמית, ראש, רגליים, זרועות, לב, אוזניים, עיניים, בטן רכה, ביצים ובוודאי רחם. זהו גוף חי או מת, בריא או חולה, מנוון, מזדקן, מתפורר, מכוער או יפה, מהודר או מודר. אך הספר של קרבאל-טובי אינו נותר נצור בגבולות השבלוניים והמוכרים של הגוף החברתי-סוציולוגי נוסח דירקהיים, דאגלס, פוקו וממשיכיהם. היא מישירה את מבטה אל אותו חלק בגוף שבררך כלל מתעלמים ממנו ואין מתבוננים בו – הפרצוף, פרצופה של המדינה. ואין הכוונה לתווי פניה או לצורתם, אף לא לדרך שבה המדינה שומעת או רואה, כפי שלימדנו ג'יימס סקוט בספרו *Seeing Like a State* (Scott, 1998), אלא לאופן שבו הבעות הפנים המשתנות שלה יוצרות כפל פנים – דר-משמעות ומסרים סותרים וחמקמקים. כך הופכת הקריצה לעיקרן של הפנים, לעבודה בעיניים של המדינה על הסרים למרותה. בהיותה אנתרופולוגית עומדת לרשותה של קרבאל-טובי מורשתו של קליפורד גירץ בפיענוח הקריצה כמקור לפרשנות על פרשנות, כמפתח להבנת התרבות, כגוף עכבישי הלכוד בקורי עצמו בשעה שהוא טווה אותם. היא אווזת בקצה אחד הקורים ועוקבת דרכו אל מבטה של המדינה על אזרחיה. בכוחו של אותו מבט מדוזה מאבן הופכים אזרחיה של המדינה בעל כורחם לנתיניה. והמדינה אכן עושה זאת ביעילות מצמיתה באמצעות הגזעתם, החפצתם, משמועם וריסונם. אלא שהמדינה כנראה חשה שכמו המדוזה המיתולוגית ראשה עלול להיערף אם ייכשל כוח הסבל של נתיניה, ולכן היא נוטעת בהם את האשליה שלמרות המורא שהיא מטילה עליהם יש עדיין דרך להתמקח עימה, להסתדר איתה או לתחמן אותה, בהרשאתה כמוכן. את מראית העין הזאת של חופש מדומה היא משיגה באמצעות הקריצה – מסר אירוני כפול, now you see me – now you don't, דבר והיפוכו. וכמו בכל קריצה אירונית השמורה למבני דבר וליודעי ח"ן, נרקמת בין הקורץ והנקרץ שותפות סוד וגורל כביכול, מעין אמון כנוע ברצונה הטוב של המדינה מתוך השלמה ומודעות ליכולתה לשטות כחפצה בנתיניה בכל עת.

איך עושה זאת המדינה? לא בהכרזות רב משמעיות, לא בהתחכמות בירוקרטית ואף לא במסתרים ובחדרי חדרים. להפך, דווקא בגלוי, בפומבי ועל הבמה המרכזית של אקט הגיור: בית הדין הרבני פוסק לשבט או לחסד וחורץ את עתידו האזרחי של הנידון – המתגייר. כך הופך המפגש הרה הגורל בין חוקר לנחקר, בין שופט לנאשם, בין מקרבן לקורבן, מאינקוויזיציה לחילוף האמת על כוונותיו ומעשיו של החשוד – לזירה שבה הוא או היא אמורים לחבוש את מסכת היהודי הטוב, הראוי, הנכון, המסכיין והלא מסוכן, בשעה שמאחורי אותה מסכה מסתתר ואולי אפילו קורץ המתגייר כמות שהוא, ללא כחל וסרק. זוהי הצגת

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

עצמי נטול סובייקט במיטבה, ממש כמו אצל גופמן בהצגת האני בחיי היומיום (1980). ההצגה הגופמנית הזאת, באמרגנותה ובכיומה של המדינה, מצליחה להרשים ולשכנע לא מכיוון שדמויות המתגיירים המשחקות בה יכולות להתחזות ליהודים כשרים, אלא משום שעל הבמה הזאת וברגע הדרמטי הזה אכן מתגלים מופעים של יהודים כשרים ותו לא – מפני שבמסגרת הפלטפורמה לניהול רושם אלה אכן אמורות להיות לא מסכות אלא פנים אמיתיות, שאת תוקף אמיתותן נותנת הקריצה של המדינה היודעת/לא יודעת, פוקחת עין ועוצמת אותה בה בעת, מתירה ואוסרת באחת. לכשירדו מן הבמה יחזרו לקחת חלק בעדליידע הישראלית של תחפושות זהות בנוסח כזה, כאילו, כביכול, אולי, שמא, לא פה ולא שם, גם וגם, או בכלל לא.

מה מאפשר את התמורה הזאת בין הביצוע התרבותי היומיומי עטור ועתיר המסכות ובין האירוע הדרמטי בבית הדין, שם אמורות המסכות להיות מוסרות? מה שהופך *persona* ל-*person* הוא דווקא הטקס עצמו, במתכונתו חמורת הסבר, המקפידה על קלה כחמורה והתובעת היצמדות לא מתפשרת לכללים ולציוויים, לדת ולדין, ולא הדתה, קיום מצוות ולא טעמיה ונימוקיהן.

הטקס הזה, ככל טקס, הוא מרחב סימבולי של הפגנת זהות תרבותית תוך כדי ייצורה. כלומר, משחק תפקידים של המשתתפים בו המעמידים פנים של הזדהות והפנמה ללא מצרים. כלומר, בעת הטקס המסכה היא האדם; הפרסונה המושעת הופכת לפרסון. כדי שמשחק כזה יצליח לחולל את המהפך הזה ממסכה לדמות יש צורך להבחין ולברור ממה שאינו משחק, מהחיים. כדברי גרגורי בייטסון, נחוצה כאן הכרזה חותכת וחד-משמעית: זהו משחק, ובמקרה שלנו: זהו טקס. הקריצה היא האחראית למעבר החד הזה, מהכזה לכאלו, מהמובן מאליו והטבעי ללא מובן מאליו והשרירותי – המשחק. המסר הכפול של הקריצה הוא מהלך שבייטסון היה מכנה מטה-קומוניקציה, כלומר צורת תקשורת משנית לתקשורת הגלויה, כזאת הרומזת כיצד יש לפרש ולהבין את התקשורת הראשונית, מעין מסגור פרשני. במקרה שלנו, האירוע בבית הדין פושט צורה של משחק דרמטי ולובש צורה של טקס גרידא, שכמו במשחק, הזיקה בינו ובין המציאות שמחוצה לו היא מורכבת ולעיתים קרובות אף הופכית.

רבים סבורים כי הטקס הוא תמצית התרבות ועל כן הוא גוזר על הנוטלים בו חלק מחויבות ונאמנות לערכיה, לפרקים עד מוות. אולם יש גם הטוענים את ההפך הגמור: הטקס לדידם הוא מקלטו של האדם בן ימינו מן המחויבות לחיפוש המתמיד אחר האותנטי והטהור, משא מעיק שרק הרמיון, החיזיון, החלום, הפנטזיה והאמנות עשויים להקל אותו ולהרחיקו. לכן, טוענים זליגמן וחבריו (Seligman, Weller, Puett, and Simon, 2008) בספרם *Ritual and its Consequences*, אנו שוחרים טקסים דווקא בעולם המודרני והפוסט-מודרני, כמפלט מהמרוץ אחרי הרברים כהווייתם, הימלטות מן הכפור של העובדות לאשורן, מן הכנות ומן החיים המעורטלים מסמלים. בתי הדין הרבניים משמשים כמובלעות כאלה של טקסים, מרחבים סימבוליים עצמאיים של דמיון ויצירה בחסות וברשות המדינה. פרדוקסלית, דווקא החתירה של הרבנות לחשיפת האמת העירומה מאפשרת את המחלצות הסימבוליות לכשירותם של הנידונים על ידה. ההכרזה הבייטסונית המגדירה ומגדרת את האירוע וקובעת "זהו טקס" מעניקה לשני הצדדים את מבוקשם. הרבנים, שלוחיה של המדינה, רואים בטקס אמצעי בדוק לגילוי מכשפים, ואילו המועמדים לגיור אוחזים בו ככמטה קסמים להעלמתם.

וזוהי אף הסכנה שבקריצתה של המדינה: היא עלולה לחשוף את הסוד הגלוי של ההתחזות והחתרנות ולהביא בכך, כדברי טאוסִיג (Taussig, 1999) בספרו *Defacement*, קלון ומדון, ביוש וגירוש. ואם אכן יעורר ספרה של מיכל קרבאל-טובי כלבים מרובים ויגרום לדיון ציבורי, אולי יגיע בעקבותיו שינוי – לטוב או למוטב. מכל מקום, זוהי תיבת פנדורה שפתיחתה עלולה לשחרר פגעים ונגעים אך בתחתיתה מונחת התקווה לשינוי. מי ייתן.

בינתיים אנו נותרים עם המדינה הקורצת בעקמומיות, ההפך הגמור מדמות הישראלי ישר הדרך שפיו וליבו שווים, בן תרבות הדוגרי שתמר כתריאל כה היטיבה לתאר ולנתח, בימים ההם ולא בזמן הזה. אלא שגם המדינה הנוכחית יודעת את גבולות הקריצה ואף להיות דוגרית, להישיר מבט גורגונה מקפיא ודורסני אל אלה שאינם ראויים אפילו לקריצה, לנשל, לרדוף, להשית חוקי חירום ללא מסכה, בלא טקס ובאין משחק. אני מצפה אם כן לכרך הבא, של קרבאל-טובי או של אחרים, שייקרא *When the State Doesn't Wink* – ספר אימה.

מקורות

- גופמן, ארווינג (1980). *הצגת האני בחיי היומיום*. תל אביב: דביר.
- Scott, James C. (1998). *Seeing like a state*. New York: Yale University Press.
- Seligman, Adam B., Robert P. Weller, Michael J. Puett, and Bennet Simon (2008). *Ritual and its consequences: An essay on the limits of sincerity*. Oxford: Oxford University Press.
- Taussig, Michael (1999). *Defacement: Public secrecy and the labor of the negative*. Stanford: Stanford University Press.

מעריך הגיור כתרופה לאימה דתית

אדם קליין אורון*

ספרה של מיכל קרבאל-טובי *When the State Winks* הוא משב רוח מרענן במחקר על המרת דת, שדה הנשלט כמעט לחלוטין על ידי מה שאפשר לקרוא לו המסורת הפאולינית-גיי'מסיאנית, המתמקדת בחוויות המובילות להמרת דת. בתוך ההקשר היהודי האורתופרקטי, התמקדותו של הספר במראית עין, בקיום המצוות ובמחוות המעידות על קיום המצוות היא מתבקשת ומשכנעת. כמו שאומר בספר ר' ישראל רוזן, "דברים שבלב אינם דברים" (עמ' 175): אמונות, ביהדות, צריכות לבוא לידי ביטוי בעל נראות בעולם, ולא להישאר בלב. ועדיין, כחוקר עידן חדש, שקוע עד צווארי בחומרים המתמקדים באמת פנימית ובחוויות של חיבור לעצמך וחיבור לקדושה, לא יכולתי שלא לשים לב להבלחים של אותה מסורת – ולא רק אצל המתגיירות אלא, ואולי בעיקר, אצל המגיירים: הרעיון של מגע עם הקדושה מרתק אותם, ולא פחות מכך, מבהיל אותם.

המסורת הפאולינית-גיי'מסיאנית אומרת שמפגש עם הקדושה הוא חוויה מערערת. המודל הבסיסי כאן הוא שאול התרסי, שרדף את תלמידיו של ישוע, אבל בדרך לדמשק נגלה אליו קולו של ישוע מתוך אור גדול, ולאחר שלושה ימים של עיוורון וצום מתהפך ליבו והוא הופך לפאולוס, אבי הכנסייה הנוצרית. כבר כאן, ובחוויות המרת דת רבות אחרות, אפשר לראות שהקדושה נתפסת כעצומה ומתפרצת, והמפגש עימה נתפס כחוויה מזועזעת ומלאת אימה שיש בה פוטנציאל לשינוי, אבל גם סכנה עצומה. המסורת הזאת הפכה להיות המודל האידיאלי להמרת דת בנצרות, ומאוחר יותר גם בדתות אחרות. בעקבות ספרו של ויליאם גיימס *החוויה הדתית לסוגיה (תשי"ט)*, זאת נהייתה גם המסורת השלטת בחקר המרת הדת. ספרו של גיימס אמנם מונומנטלי, אבל הכותרת שלו מטעה: הסוגים המתוארים בו הם כמעט אך ורק חוויות בעלות אופי דרמטי שכזה של היפוך הלב.

בספרה של קרבאל-טובי, כאמור, חוויות כאלה נפוצות הרבה פחות, אבל הן עדיין קיימות. קטיה בוכה בהתרגשות בעת טבילתה במקווה, והסמליות של לידה מחדש מהדהדת בכירור את פאולוס וגיימס. אחד הרבנים מתאר את קטיה, ספק באירוניה ספק בהערכה, כ"ברסלבית, עושה הכל בהתלהבות", וכשהוא אומר "התלהבות" הוא מתכוון "רגש" (עמ' 200). אולם החוויה של קטיה ממשיכה את המסורת של גיימס במונח נוסף: הרגש המוצג הוא רגש חיובי של התפעמות, שינוי, הכרת תודה. ספרו של גיימס רווי רגשות שכאלה: שמחה, עונג, התעלות, התמוססות אל תוך המתיקות חסרת המילים ותחושת העצמי.

אלא שגיימס אמנם ממשיך כאן תסריטים נוצריים חשובים, אבל הוא סוטה מהסיפור המקורי. הטקסט במעשי השליחים דל ברגשות, אך אין ספק ששואל מלא בהם: הוא נופל ארצה, ובמשך שלושה ימים לאחר החוויה הוא אינו אוכל ואינו שותה אלא רק מתפלל. אולם רגשותיו אינם קשורים בעונג: הוא לוקה בעיוורון ומתייסר קשות לפני שהוא נטבל ומוצא מחדש את ייעודו. כאן נכנס לתמונה רגש אחר: האימה הדתית.

* מכון ון ליר בירושלים

הקדושה, כפי שכותב רודולף אוטו (1999), יכולה להיות כוח שאי אפשר להבינו, להכילו או לתארו. נוסף על כך, אוטו טוען שפגישה כלשהי עם הקדושה היא תנאי מקדים לכל אמונה דתית, וזוהי כמובן מסורת נוצרית, אפילו פרוטסטנטית; הרבנים בבית הדין מגיבים בשעשוע מהול בולזול כאשר ישראל-רפאל טוען בפניהם שהוא רוצה להתגייר (בין השאר) כי פגש את אלוהים, ור' מאירי אפילו מודה בפה מלא שהוא עצמו לא פגש אותו מעולם (עמ' 224). עם זאת, אין ספק שהמסורת הזאת קיימת גם בעולם היהודי – לא לחינם כבר הזכרתי את ברסלב.

ובכל זאת, גם אם המפגש עם האלוהות איננו תנאי לגיור, האימה הדתית איננה נעדרת מהספר, ולא דווקא אצל המתגיירות אלא אצל המגיירים. הספר נפתח בחזון אימים: בקריאה של ר' יואל בן-נון לקיים גיור קבוצתי מסיבי לעולי ברית המועצות לשעבר שאינם יהודים, שכן בלעדיו, זועק בן-נון, תתרחש קטסטרופה לאומית איומה. ממה בעצם מפחדים אנשי מערך הגיור העצום המתואר בספר? לכאורה הם מפחדים מהתבוללות של העם היהודי בישראל – שידור חוזר של סרט האימה שמוקרן בעיני רוחם כשהם חושבים על יהדות ארצות הברית. זה, כמובן, פחד עמוק מספיק ומשותף לרוב היהודים בישראל, אלא שכאן לא מדובר רק בשד הדמוגרפי. מערך הגיור כרוך במהותו במשימה הלאומית-דתית של הצינונות הדתית-לאומית. כן, עניין הרוב היהודי הוא עניין פוליטי, ביטחוני ולאומי; כן, הוא כרוך ברוח הרפאים של האנטישמיות ושל השואה; אבל הוא גם קשור בהיותה של מדינת ישראל אתחלתא דגאולה ובהיותו של עם ישראל גוי קדוש. בעיני המורים והרבנים והבלנים שבמעריך הגיור, הצטרפות ליהדות היא הצטרפות אל הקדושה.

אבל הקדושה המוצגת בספר איננה רק אלוהים, ואיננה רק העם היהודי, ואיננה רק ארץ ישראל – היא הצטלבות של שלושת אלו, תמהיל ציוני-דתי מאוד, אבל היא עוד דברים רבים שאינם נאמרים מפורשות אלא נרמזים. לגבי אותם הדברים מעדיפים המגיירים לשתוק ולא לקרוץ, וכפי שהספר מראה היטב, שתיקה קשורה בטבורה במצוקה. הקדושה היא גם הנשיות, ובעיקר הרחם הנשי; היא הילדים שיוולדו אל תוך העם היהודי, או גרוע מכך, שלא אל תוך העם היהודי, ואפילו נורא מכך – אל תוך מצב עמום ומעורפל של חוסר ודאות, חוסר טוהר, לכלוך; והקדושה היא גם הגולה והסבל היהודי, המקנים זכות להשתתפות בעם היהודי אפילו למי שיהדותם ההלכתית מוטלת בספק, זכות שניתנת גם מתוקף קשר לנופלים בקרב.

המגיירים מפחדים לא רק מפריצת כוחות הקדושה הקיימים ביהדות – הם מפחדים מהכוח שניתן לקדושה ברגע שהיא אינה שייכת ליהדות. הנשים שיש לגיירן אינן מאיימות בגלל שאינן יהודיות; הן מאיימות כי חוסר היהדות שלהן אינו ברור מספיק, כי החצי-יהדות שיש להן מקנה להן כוח. כשהדיינים נשאלים אם החדירה שלהם לחיי המתגיירות אינה פולשנית, אחד מהם משיב, "במפורש יש פולשנות. אל תשכחי שגם מישהו אחר מנסה לפלוש, גם זה שמולנו מנסה לפלוש, מנסה לפלוש לעם ישראל" (עמ' 172).

הזרות של המתגיירות מסוכנת ליהדות דווקא מפני שהיא איננה זרות טוטלית – דווקא משום שהקדושה, תהא אשר תהא, נגעה בהן, או יכלה לגעת בהן, או עודנה יכולה לגעת בהן; ודווקא משום שהן נשים, שהמיניות שלהן מפתה את היהודים, אבל באותה המידה מבטיחה עתיד לעם היהודי כשם שהיא מאיימת עליו באסון.

וכאן נכנסת הקדושה האחרונה: קדושת הרם. אחרי ככלות הכול, לא מדובר כאן בנצרות, שכולם מוזמנים להצטרף אליה. הרי היהדות עוברת בגנים: או שיש לך את זה או שאין. אבל

למתגיירות יש/אין את זה. כולן נושאות בעיה גנטית מהותית: הן לא בדיוק יהודיות. גנטית, אפשר לטעון, הן לגמרי גויות. אבל בתוך סיפור הגיור הלאומי הנשים הללו אינן לגמרי גויות, מכיוון שהקדושה היהודית בישראל איננה רק קדושת האלוהות או קדושת הברית הזורמת בדם ילדיו של אברהם. הקדושה הדתית-לאומית היא גם קדושת התרבות היהודית, והיא גם קדושת המסורת היהודית, אבל היא גם ובעיקר קדושת הלאומיות היהודית: לפני שהן נהיו מתגיירות הן היו מהגרות. בעצם הגעתן לארץ הן מאיימות בטומאה ומבטיחות קדושה. ולכן מנגנון הגיור מציע להן שינוי גנטי ממש: אתן לא צריכות לעשות הרבה מבחינה דתית, אבל תנו לנו להסיר את הספק, תנו לנו להעביר אתכן לצד הנכון של הגדר: תנו לנו להפוך אתכן מקדשות לקדושות.

כותרת הספר, *When the State Winks*, פירושה שהמדינה והמתגיירות מעמידים יחד פנים שכל הצדדים רוצים בגיור דתי כן. נדמה לי שהם מעמידים פנים לגבי דבר נוסף: שמדובר פה בסוגיה שהיא ברובה בירוקרטית ודמוגרפית. מדי פעם, מבעד למסכה הלאומית, מבצבצים הפנים של משהו אחר שאנשי מאגר הגיור שומרים על שעריו – איזו נוכחות מעורפלת, מתפתלת, מעוררת השראה ופחד. אנשי מערך הגיור מנסים לעצב את הגישה של המתגיירות אל אותה נוכחות קדושה ומאיימת, לנתב את המפגש איתן דרך ערוצים בירוקרטיים, מוכרים ונשלטים. אחרת, הם חוששים, הוא עלול ליצור איתן מגע ישיר, ולתת בהן כוח שלא רק שאיננו ניתן להכלה (בוודאי לא על ידי בית דין ארצי כלשהו), אלא הוא עלול גם לכלות.

מקורות

אוטו, רודולף (1999). *הקדושה*. ירושלים: כרמל.
ג'יימס, ויליאם (תשי"ט). *החוויה הדתית לסוגיה: מחקר בטבע האדם*. ירושלים: מוסד ביאליק.